

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 23

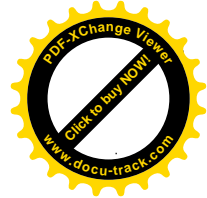
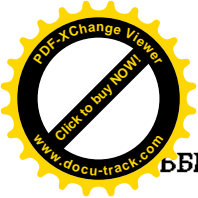
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

НБ ПНУС

715031

Одеса
"Юридична література"
2004

ББК 67(4Укр)я43
А 437
УДК 340(477)1082

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми рецепції римського приватного права та його впливу на розвиток права України.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів вищих юридичних навчальних закладів та практичних співробітників державних органів та органів місцевого самоврядування.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф., акад. АПН України **С. В. Ківалов** (головний редактор), д-р юрид. наук, проф., акад. УАН **М. О. Баймуратов** (заступник головного редактора), канд. юрид. наук, доц. **Л. Р. Біла** (відповідальний секретар), д-р юрид. наук, проф. **М. П. Орзіх**, д-р юрид. наук, проф. **Є. В. Додін**, канд. юрид. наук, проф. **Ю. Є. Полянський**, д-р юрид. наук, проф. **Ю. П. Алєксін**, д-р юрид. наук, проф. **Є. О. Харитонов**, канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. АПН України **Ю. С. Червоный**, канд. юрид. наук, доц. **І. І. Каракаш**, д-р юрид. наук, проф. **В. О. Туляков**, д-р юрид. наук, доц. **В. В. Тищенко**, д-р істор. наук, акад. УАН, проф. **Л. І. Кормич**, канд. філол. наук, проф. **А. І. Паньков**

Відповідальний за випуск доктор юридичних наук, професор Є. О. Харитонов

Друкується за рішенням вченої ради Одеської національної юридичної академії.
Протокол № 1 від 30.08.2004 р.

Збірник зареєстровано Міністерством інформації України,
свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу інформації, серія КВ № 3736

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 23

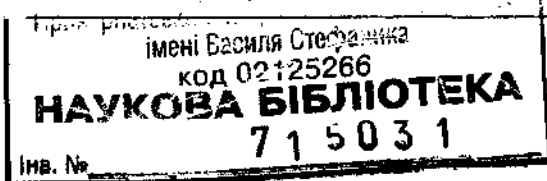
Технічний редактор *М. М. Бушин*. Коректор *О. В. Вязовська*

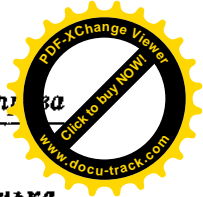
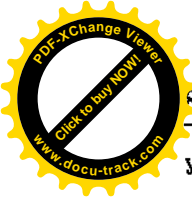
Підписано до друку 03.09.2004. Формат 70х100/16.

Папір офсетний. Гарнітура "Шкільна". Друк офсетний. Ум. друк. арк. 28,60.

Тираж 300 прим. Зам. № 132.

Видавництво і друкарня "Юридична література" (Свідоцтво ДК № 1374 від 28.05.2003 р.)
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2. Тел.: 777-48-79; 728-75-45.

Н. Р. Кобецька,
канд. юрид. наук, доцент, зав. кафедри
теорії та історії держави і права Юридичного інституту
Прикарпатського державного університету
ім. В. С. Стефаника

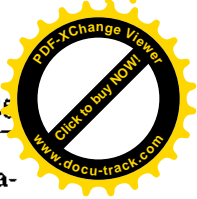
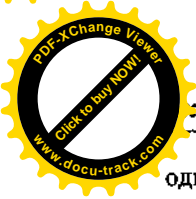
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Важливе місце в механізмі захисту суб'єктивних прав займає встановлений порядок реалізації особою свого права на захист. Такий порядок в юридичній літературі називають формами захисту. При цьому ряд науковців надають йому суто процесуального змісту [1, с. 9; 2, с. 7]. Однак більш точним є ширше визначення форм захисту, що підтверджується і аналізом норм глави 3 нового ЦК України. Відповідно, під формою захисту можна розуміти комплекс внутрішньо узгоджених, організаційних заходів, спрямованих на захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів [3, с. 10] або ж організаційно-правовий порядок реалізації засобів захисту цивільних прав [4, с. 32].

Традиційно в науці цивільного права підтримується поділ форм захисту на юрисдикційну та неюрисдикційну. При юрисдикційній формі захисту особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних чи інших компетентних органів (у суд, третейський суд, вищестоящу інстанцію та ін.), які уповноважені приймати необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушень. Неюрисдикційна охоплює дії громадян і організацій із захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які здійснюються ними самостійно (самозахист) [5, с. 282-284].

Юрисдикційна форма захисту передбачає можливість захисту прав у судовому (шляхом звернення до суду) чи адміністративному порядку (шляхом звернення до уповноважених державних органів, посадових осіб). Судовий і адміністративний порядок захисту в літературі ще визначають як загальний і спеціальний порядок [6, с. 22-26] або судовий і позасудовий [7, с. 58]. Слід зауважити, що діючий ЦК України в ст. 6 прямо закріплює поняття "адміністративний порядок", яке відсутнє в новому ЦК. Але ст. 17 нового ЦК України передбачає можливість захисту цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування, а ст. 18 — нотаріусом, що дає підстави стверджувати про існування адміністративної, а точніше позасудової форми захисту.

Щодо неюрисдикційної форми захисту, то до неї в окремих випадках включають не тільки самозахист, а й заходи оперативного впливу на порушника цивільних прав, розглядаючи їх як два окремих, самостійних види [8, с. 412-420; 9, с. 249-250]. При цьому до самозахисту відносять дії фактичного характеру, а до заходів оперативного впливу — дії, які мають юридичний характер, тобто завжди тягнуть за собою відповідну зміну прав і обов'язків. Однак і в

одному, і в другому випадках різні за характером дії мають спільний механізм (порядок) реалізації, а саме: здійснюються особою самостійно, без втручання спеціальних державних органів і відповідно можуть бути об'єднані в одну форму захисту прав — самозахист. Самозахист у свою чергу передбачає можливість застосування особою різних способів, засобів, заходів захисту, зокрема заходів оперативного впливу.

Російський законодавець у ст. 12 ЦК Російської Федерації закріпив самозахист як один із способів захисту цивільних прав, що не відповідає положенням теорії, оскільки за своєю суттю самозахист є не способом, а формою захисту і характеризує особливий порядок, комплекс дій із захисту свого права. Новий ЦК України розглядає самозахист як самостійну форму захисту цивільних прав, визначаючи його в ст. 19 як застосування особою засобів протидії, що не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Таким чином, аналіз теоретичних положень та норм законодавства України дає підстави, на нашу думку, виділяти три різні за значимістю, але відмінні в механізмі реалізації, самостійні форми захисту цивільних прав:

1. Судову.
2. Позасудову.
3. Самозахист.

Розглянемо ці форми детальніше:

1. Самозахист корпоративних прав відбувається шляхом реалізації наданих учасникам товариства законодавством та внутрішніми актами можливостей із забезпечення своїх прав без звернення до суду чи інших спеціальних державних органів. У корпоративних правовідносинах, на відміну від інших, ця форма відіграє значну роль у захисті прав учасників, що безпосередньо впливає з особливостей корпоративних правовідносин, корпоративного управління та організації діяльності господарських товариств.

При цьому, на нашу думку, в залежності від порядку реалізації самозахисту можна виділяти:

а) безпосередній порядок самозахисту корпоративних прав, який передбачає самостійні дії учасників товариства без залучення інших суб'єктів, зокрема органів управління товариством. Першочерговою можливістю самозахисту в цьому аспекті є можливість брати участь в управлінні справами товариства, наприклад, шляхом голосування на загальних зборах приймати рішення, які унеможливають порушення своїх прав.

Як вірно зазначає О. В. Щербина стосовно акціонерного товариства, що "саме безпосередня участь акціонерів в управлінні товариством та контроль за діяльністю органів управління є однією з умов ефективності корпоративного управління та гарантією захисту інтересів акціонерів" [10, с. 68]. Щоправда, в акціонерному товаристві це в основному стосується власників контрольних пакетів акцій, оскільки можливість дрібних акціонерів "провести" своє рішення на загальних зборах є практично нереальною.

Найменше можливостей в реалізації цієї форми захисту має особлива група учасників командитного товариства — вкладники, оскільки згідно зі ст. 81

Закону України “Про господарські товариства” [11] управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю. Це своєрідна “плата” за надані їм більші гарантії отримання дивідендів та повернення вкладів. Разом із тим доцільно було б передбачити можливість залучення вкладників до прийняття рішень, які зачіпають їх майнові інтереси (про виплату їм частини прибутку, про реорганізацію чи ліквідацію товариства тощо);

б) опосередкований порядок самозахисту, який потребує залучення до захисту своїх прав органів управління акціонерним товариством. Так, згідно зі ст. 43 Закону України “Про господарські товариства” будь-який з акціонерів вправі вносити свої пропозиції до порядку денного загальних зборів (щоправда, рішення про включення цих пропозицій приймається правлінням). Пропозиції акціонерів, що володіють більш ніж 10 % голосів, вносяться до порядку денного обов’язково. Подібні можливості передбачені і для учасників ТзОВ і ТзДВ (ст. 60 Закону України “Про господарські товариства”). На вимогу акціонерів, що володіють більш ніж 10 % голосів (ст. 49 Закону України “Про господарські товариства”) або будь-кого з учасників ТзОВ, ТзДВ (ст. 63 Закону України “Про господарські товариства”) проводяться перевірки ревізійною комісією фінансово-господарської діяльності правління (дирекції), що може стати підставою виявлення і припинення порушень з боку правління.

Важливе значення в плані самозахисту прав акціонерів має право, в передбачених законом випадках, вимагати викупу товариством належних йому акцій (так зване “право на незгоду”), коли він не брав участі чи не згідний із прийнятими загальними зборами рішеннями. На жаль, діючий Закон України “Про господарські товариства”, на відміну від Федерального Закону Росії “Про акціонерні товариства”, не закріплює таку можливість, але вона все ж визначена рядом інших нормативно-правових актів [12, с. 242-244].

Особливістю вказаних механізмів самозахисту є те, що найбільш ефективними вони стають тоді, коли реалізуються колективно, шляхом об’єднання з іншими зацікавленими учасниками товариства.

2. Позасудова форма захисту корпоративних прав полягає в можливості звернутися за захистом своїх прав до спеціальних державних органів управління.

Однак в основному ця форма має значення для захисту прав акціонерів, що пов’язано з особливостями обігу акцій, організацією і діяльністю акціонерного товариства. Спеціальним державним органом, до якого можуть звернутися акціонери за захистом своїх прав, є Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України та її територіальні управління, статус якої визначений Законом України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” [13] та Указом Президента України від 14.02.1997 року “Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку в Україні” [14]. Комісія виконує ряд функцій, які прямо чи опосередковано пов’язані із забезпеченням прав акціонерів (детальніше див. [15, с. 66-67]).

Слід зауважити, що в інших державах відповідні органи управління мають

більш ширші контрольні повноваження, які, можливо, було б доцільним запровадити і в нас. Зокрема, відповідний державний орган РФ наділений значними повноваженнями щодо накладення штрафів на юридичних чи посадових осіб, які порушують права акціонерів, що передбачено окремим Федеральним Законом в редакції від 5.03.1999 року "Про захист прав і законних інтересів інвесторів на ринку цінних паперів".

Учасники інших видів господарських товариств також не позбавлені права звернутись до органів державної влади, наприклад, податкової служби, з метою організації перевірки та контролю діяльності органів управління товариством, якщо, на думку учасників, така діяльність суперечить законодавству та порушує права учасників товариства.

Зважаючи на складність та тривалість судової процедури розгляду справ, у багатьох ситуаціях більш дієвою, простою і оперативною може стати позасудова форма захисту, застосування якої варто було б поширити на більше коло корпоративних конфліктів.

3. Судова форма захисту здійснюється судами в спеціальному процесуальному режимі. Вона має універсальний характер і за своїм значенням посідає провідне місце серед інших форм захисту. Як зазначає О. Ф. Скакун, судовий захист, особливо при наявності незалежної судової системи, набагато більш об'єктивніший, кваліфікованіший, неупередженіший, ніж адміністративний [16, с. 191].

Враховуючи особливість порядку (процедури) реалізації судової форми, в ній можна виділяти цивільно-правову, кримінально-правову, адміністративно-правову, господарсько-правову процедури захисту.

На сьогодні в Україні спори, що впливають із корпоративних відносин, можуть розглядатися в загальних судах (якщо стороною виступає громадянин) і господарських судах (у спорах між юридичними особами). Такий підхід, який в цілому відповідає загальним положенням цивільного і господарського процесів, разом із тим не сприяє належному захисту корпоративних прав. Нерідко в спорах між юридичними особами може виникнути ситуація, коли будуть прямо чи побічно зачеплені інтереси учасників товариств — громадян, які учасниками господарського процесу бути не можуть. З окремих питань зустрічається різний підхід до їх вирішення господарськими судами та загальними судами. Так, протилежну позицію зайняли ці суди щодо можливості акціонерів ЗАТ вільно розпоряджатись належними їм акціями [17, с. 1; 18, с. 12-13]. У зв'язку з цим російський законодавець у новому АПК Російської Федерації 2002 року відніс до підвідомчості арбітражних судів усі корпоративні спори. Відображення аналогічної позиції в нашому законодавстві сприяло б зміцненню законності в корпоративних відносинах.

Основним інструментом (засобом) судового захисту є, звичайно, позов. При цьому особливими, насамперед в акціонерних спорах, повинні стати не тільки "прямі позови" (від власного імені і на захист власних інтересів), що є традиційно визнаними в нас, але й "непрямі позови" (подаються акціонерами в інтересах акціонерного товариства) та "колективні позови" (одним акціонером в

інтересах групи акціонерів), про необхідність законодавчого закріплення їхніх прав неодноразово наголошується в літературі [19, с. 132; 20, с. 189, 192].

Таким чином, закріплення в законодавстві різних форм захисту корпоративних прав, з урахуванням особливостей їх застосування у сфері корпоративних відносин, оптимальний вибір тієї чи іншої форми захисту в кожному конкретному випадку забезпечать ефективний захист корпоративних прав.

Література

1. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 2002.
2. Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. — К.: Ін Юре, 1997.
3. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989.
4. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
5. Гражданское право: Учебник. — Ч. 1 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1998.
6. Йоффе О. С., Толстой Ю. К. Основы советского гражданского законодательства. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962.
7. Гражданское и семейное право Украины / Отв. ред. Е. О. Харитонов. — Харьков: Одиссей, 1999.
8. Гражданское право. Учебник: В 2 т. — Т. 1. / Отв. ред. Е. П. Суханов. — М.: Изд-во БЕК, 2002.
9. Цивільне право України. Підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — К. 1.
10. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
11. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49.
12. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: Учебное пособие. — Х.: Эспада, 2001.
13. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 51.
14. Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку в Україні: Указ Президента України від 14.02.1997 р. // Урядовий кур'єр. — 1997. — № 31-32.
15. Кобецька Н. Р. Внутрішньогосподарські та адміністративні механізми захисту корпоративних прав // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. — Івано-Франківськ: Плай, 2002. — Випуск 10.
16. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. — Харків: Консум, 2001.
17. Володина Ю. Акционеры, будьте бдительны // Юридическая практика. — 2002. — № 45. — 5 ноября.
18. Інформаційний бюлетень ПАРД. — 2002. — № 11.
19. Переверзев А. Н. Ответственность директоров в механизме внутрифирменного контроля: предложения к законодательству на основе сравнительного анализа // Экономика и право. — 2001. — № 1.
20. Вісник О. М. Вдосконалення акціонерного законодавства — нагальна справа сьогодні // Вісник господарського судочинства. — 2002. — № 1.